

NYITOTT KÖNYV MARGÓJÁN

(TÖRÉDEK)

Bori Imre

Miként Orpheusz az Alvilágból Eurüdikéjével az élők világa felé sietve hátrapillantott, s elvesztette őt, vagy ahogy a bibliai Lót felesége megkövült, amikor a halálra ítélt város felé tekintett vissza, úgy néz a maga elmúlt életébe a költő: Orpheuszi mozdulattal, a visszapillantás kockázatával — költői tettként, ha igazán költő, s akkor az élet is sajátságos vonásokat ölt magára, mitológiává alakul át, rendszerré kristályosodik, képpé válik, de meg is elevenedik, a mozgóképként üzeneteket küld. Tragikusakat, merengőket, szépeket, álmokat, csalódásokat, s a szavakból kísértetiesen földereng egy múlt, amely csak részben tartozik az életrajzhoz, mert benne több az élmény, mint a tárgyiasság, és értelmet nyer, jelentést kap. Irreális lesz, megfoghatatlan álmkép, de valóságos is — intenzívében, mint az az élet, ami a költői szó és élmény bűvkörén kívül maradt.

Nincs talán költő, akinek életművében ne döbennék az orpheuszi—lóti mozdulat költői emlékeire. S minél nagyobb a költő, annál súlyosabb lesz a szó, amely a múltat hordozza, s annál intenzívebb a múlt, amit a költő szeme meglát és kreatív ereje felidéz. Mi több: minél intenzívebb a múltnak ez az átélése és felidézése, annál inkább elszakad az életrajztól, esetlegessé válik az, ami első pillanatban a legfontosabb volt. A pillanat varázsából, az emlékezet vizébe hullt kő csobbanásából a versben már csak a hullámok gyűrűi maradnak, s ezek az emlékezettel párosult költői erő hatására esszenciáját őrzik az indító impulzusnak — egyszóval a múlt költői képét hordozzák. Vannak esetek, amikor metaforává sűrűsödik ez az emberi múlt, máskor az átalakulásnak a realitáshoz közelebb álló fokán állapodik meg, a tehetség, temperamentum, az emlék minősége cinkos összejátszásából eredően.

Vannak költők, akiknek egy életnyi idő kell, hogy megbirkózhassanak az élet kényszeréből született életrajzi örökséggel, mintha csak azt akarnák példázni, hogy lényegében egyetlen költői téma van csak: a múlt, s hogy költeni nem jelent mást, mint megismételni Orpheusz fejmozdulatát. A költészet visszapillantás az Alvilágba, a megnyert és megszerzett Eurüdiké elvesztése. Visszaénekelte és visszaperelt múlt a költészet, távolról sem statikusan persze, hanem állandó költési folyamatként, minden versben újra megtett alvilági utazásként, újra megélt életként.

Ismerünk költői életműveket, amelyekben ez a poklokra szállás már-már totálissá lett, az életrajz nyomaira szinte már nem is bukkanhatunk rá, a múlt benső tájain jár a költő, abban a virtuális közegben, amelyben az életrajzi adat szinte már fel sem sejlik. Mások a múlt rondabugyrának felsőbb régióiban állapodnak meg. A vers egyszerre kínálja az élet tájait, és enged a mélység vonzásának, de elszakadni amattól nem tud, vagy nem akar. Vannak azonban verseskönyvek, amelyeknél a viszony fordított, sőt apró súlypont-eltolódással a transzformációnak olyan esete születik meg, amelyben a vezérmotívum az életrajzi elemről a költő és kora párhuzamában a kor realitására kerül, és ez jut a költő figyelme középpontjába. Több is, kevesebb is az ilyen mű, mint amaz, amely a belső tájat járva született meg. Több, mert ha valóban a teljesség igénye munkált a költőben, akkor a vers a teljesség lesz, kozmosz, amelyben benne van ég és föld, ember és világ, a múlt, jelen, jövő szentháromsága: az ember. S legtöbbször kevesebb is, mert ez a totalitás csak a legnagyobbaknak adatott meg, már-már a nagyság kritériumaként.

Akik kisebb költői erővel járnak múltjuk tájait, és bogozzák emlékeik csomóit, azokat ezer veszély fenyegeti. Legtöbbször a költői elemet éri sérelem, az életrajz, a tárgyiaság olyan hódításokat tesz, amelyek elnyomják a költői belső hangot, és egy objektivizálódás folyamatoként a történések mint nem költői jelenségnek a jellegét kölcsönzik a versnek, a mélység helyett a szélesség csábításának engedve, a költő mesélni kezd az életéről az értelmezés felszíni rétegei között mozogva.

Gál László költészetében a múlt-élésnek fentebb jelzett egész skáláját megtalálhatjuk. Az ő életműve a múlt talaján keletkezett, a szerint, hogy egy-egy versében a témához-állás milyen szintjén közeledik a versehez, úgy alakul, módosul, emelkedik vagy száll alább ihlete, változnak eszközei, változik a vers hőfoka is. Ebből érthető meg a kritikának az a dilemmája is, amellyel a költő verseit fogadja: nem mutat egységeset a produkcióban, s külön-külön világot enged feltételezni akkor is, amikor nyilvánvaló, hogy költészetének tengelye csak egy: az „életem”, ahogy egy verscíme fogalmazza meg.

Ennek a huszonöt esztendővel ezelőtt megjelent versének a tájait kell bejárunk, szembeesítve magunkban azokkal a versekkel, amelyeket legfrissebben a *Tarlóvirág* című kötete hoz, hogy meggyőződjunk: Gálnak egyetlen nagy élménye mozdul verseiben. Foglalat ez a vers: átlagos voltában mutatja meg legjobban azt a szintet, amely Gál költői állapotának nullapontját, tengerszintjét jelenti, s amelyet ihletett pillanataiban el tud hagyni, magasra emelkedve a szubjektívnek hangjait szólaltatva meg.

Idézzünk ebből a negyed százada megjelent versből, tanulságai Gál költői világának megértését tehetik lehetővé.

*Mikor Születtem, oh szép volt nagyon,
éppen a búrokat verték agyon.
Aztán egy édes, gyermeki emlék:
Port-Arthurt bevették
mandulaszemű, csöppnyi japánok.*

*Az élet, tudom, nem sokat ér, —
de folyton-folyvást folyt a vér.
Hol arab vér folyt, hol török
és szerb és bulgár és görög...
Tripolisztól Dél-Szerbiáig.*

*Beh csúf az élet, beh szegény:
tizenkét éves voltam én
és játszottam... ólomkatonákkal...*

*A kínai vér már nem érdekel,
s az, hogy meghal újra százezer.
Unom magam és gyűlölöm magam
és mostmár nagyon csöndes a szavam
és nem is gúnyos..*

*Ha úgy borosan, néha összecsuplom
s nem érti senki színenincs hitem.
higgyék el, nem bortól dadogok...*

A „költő és kora” párhuzama, és e kettőből eredő következmény: fáradt rezignáció, csalódás emberben, istenben, világban, az életben — ezek a gondolatok azok, amelyek ott motoznak a versképzésben nála, ma is, újra és újra felidézve ezeket az életrajzi és kormozzanatokat, hogy maga is magyarázatát találja mai gondolatai irányának, a fel-felcsapó keserűségnek, lemondásnak, világfájdalomnak, bánatoknak; a mai világ jelenségeire való reagálásainak.

A múlt és a jelen keveredése, egymásba csapása, a magánélet és a világ eseményeinek a párhuzamos futtatása, egymásba vetítése mind egyetlen célt szolgál: önmaga megértését, a keresés és kutatás célját, a tájékozódás parancsolta szükség kényszerére a felelet-keresést. Gál költészetének talán legjellemzőbb vonása a múlttal kevert jelen megidézése, amikor is a múlt csak alkalom, hogy a jelenről beszéljen; a pont, ahonnan jelenébe akar látni. Az *Életem* nyersen, kiabálóan naturalisztikusan mutatja ennek az alapvető költői mozdulatnak a rugóit. A párhuzam, amely a versben fut a gyermekkor laterna magicája és a kor véres valósága között, külsőségekben ugyan, de jelzik azt az áramot, amely a lelki élmény irányát, mozgásának természetét hordozza. Az Én és a világ ellentéte, a konfliktus, amely a költői élmény fogantatását mutatja, éltető nedveit az illúziók szertefoszlásából nyeri. „Volt egy világ”... — sugalmazza a költő. Volt egy világ, amelyben hitt, gyermeki bizalommal tekintett rá, az emberek félistenek voltak a gyermeki szem tükrében, az ember, úgy látszott, hitt szent és nagy jelszavakban, mint amilyen az isten, a haza, az emberség volt. Tudatlan, boldog gyermekkor! — sugalmazza a költő. A naív védettséget azonban a vér árja vette körül, az illúziók hazugság lábán jártak, az élet, az emberek, a világ csak kulisszák voltak, amelyek mögött véres tragédiák játszódtak le, a valóság az illúziók fonákjaként sorra megszentéstelenítette mindazt, ami a gyermekben a világról és az emberekről való tudásként felépült. A gyermek világa az odaadó hité, a bizalomé. S aztán jön egy pillanat, amikor minden igazi arcát mutatja meg, kiderül, hogy van egy másik világ is, a fények mögött árnyékok lapulnak: a bölcsőben síró gyermek panaszára az angol—búr háború felel, a gyermek játékaira az orosz—japán háború, s míg az ólomkatonák világában élt — vérontások mezeje volt a Föld „Tripolisztól Dél-Szerbiáig”. A felnövt pedig az első világháború várta. Nemcsak az álommal feleselő élet ridegsége felett érzett fájdalom csap föl a versből. Inkább az illúziók elvesztése miatt szólal meg a keserűség, a „tudom” ténye, amely végigkíséri majd az életét.

A „színenincs hit”, amelyről itt a költő beszél, s amelyet a *Tarlóvirág* nem egy versében újra és újra megismétel, az illúzióknak ebből a szertefoszlásából, a megszerzett tudás feletti fájdalomból, a naiv gyermek paracicsomi boldogságának visszasírásából tevődött össze. Mert nemcsak az volt az élmény, hogy a régi világ rossz volt. A rossz világ imérve a költő

szemében az, hogy nem tudta megőrizni az illúziókat, és így a csalódás végezte benne a legnagyobb rombolást. A Gál-versek fel-felcsendülő motívumai újra és újra végigjártsszák, költői síkon, ennek a csalódásnak a történetét — a költőnek a múltból átmentett legizgatóbb élményeként. A múltnak ez az egyszempontú állandó újraértelmezése képezi Gál költői világa alaprétégét, s ha ettől el is tér, el is hagyja ennek a világnak a keretét, a köldökzsinórt nem szakítja el, az éltető nedvek továbbra is abból és onnan szívárognak a versbe, mint a témában ettől látszólag oly messze eső *Szutjeszka* című verse mutatja, vagy azok, amelyekben a mai világ egy-egy konkrét problémájára felel, mint a *Béke* vagy az *En és te* című verseiben, s felsejlik még az annyira távolinak látszó *Hegy és költő* vagy az *ars poetica*szerű *Tanú* című versében.

Gál László költészetének tárgya ez a világ, s a világnak ilyen felfogása és értelmezése, szemlélődésének, értelmezésének motorja pedig, a múlt és a jelen párhuzamaként, a hit és a hitetlenség motívuma. Olyan hangok ezek, hogy bármelyik csendüljön is fel, az asszociációk rögtön a többit is előugratják, s ok és az okozat villódzásában fény esik költészetének minden más mozzanatára is: legjobb költeményeinek keletkezése éppen úgy evvel magyarázható meg, mint az a narratívának nevezhető mód, ahogy az ihlet gyengébb pillanataiban megidézi a múltat — mesélve róla, a konkrétumok tehertétélevel egyetemben. A narráció tehertétele — íme, a súly is, ami a költő röptét akadályozza, a világnak ebből az átéléséből támadt. Ez az, amit nem tud absztrahálni, nem tud átlenyegeseníteni verseiben, nem tud leválasztani életének közvetlen benyomásától, s az általánosítás felé sarkítani, mert annyira hozzánőtt, annyira lényegesnek látszik számára, annyira azt mondják ezek a motívumok, ami a költő szemében a legfontosabb, hogy az ihlet már-már önmagát fékezi, a szárny lesz akadály a röpülésnek.

Ahol azonban ezeket a narratív elemeket sikerült megfékeznie, uralmukat jelképekké szublimálnia, sűríteni, tömöríteni, az esetlenségektől megszabadítani, ott sejtelmekben gazdag, hangulatokban igéző, kifejezésben megragadó, sokatmondó lesz a vers, a költeményből az orpheuszi pillanat hangulatának levegője árad, amely csak igaz költészetből érezhető ki. S ha Gál László költészetének ellentmondásos jellegéről beszélünk, nemcsak a múlt és jelen, nemcsak a hit és hitetlenség sajátos ötvözetű megjelenésére gondolunk, hanem a költői kreációnak a kettősségére is, arra a kötetekben együtt található kétféle módra, ahogyan döntő élményeit megfogalmazza, az „elmesélem” és „megidézem” mozdulatában. De ha Gál időszzerű tud maradni, s nemegyszer láthattuk már, hogy az tud lenni, akkor ennek a „megidézésem”-nek ismételt feltörése is magyarázata lehet: akkor a narratív elemek felett aratott győzelmeknek is betudhatjuk. S míg ez a narratív múltidézés ellenkezésünket váltja ki, az ezzel egy töről fakadt, de megidéző Gál-versek az élményeket kínálják. Itt modernnek érezzük, amott egy epikusabb költői korszak hatásait olvashatjuk ki verseiből.

Jeleztük már, hogy Gál László legnagyobb tehertétele a múlt, és egzisztenciális kérdése az ebből a múltból eredeztetett hit és hitetlenség problémája. Nem tételes hitről van nála szó, hanem a religiónak egy áttételekben gazdag felfogásáról — alapról, melyen az ember megállhat és élhet a világban. S míg a múlthoz való viszonya alapvetően nem változott meg, a költés módját illetően sem, a hit-hitetlenség kettőssége a metamorfózisok gazdag változatait kínálja. Ha erről beszél, rezignáció, pesszimizmus és lelkesedés váltóáramába ragadja az olvasót, mintegy hirdelve, hogy az embernek a múltját tekintve elég oka van akár a kétségbeeséshez is, s kedvére játszhat a sötét gondolatok skáláján; a felszabadulás után találhatott elég okot arra is, hogy elfeledve ezt a múltat, bizakodjék, örömmel élje az életét. S kialakított egy optimista angazsáltságot is önma-

gában, a gyermeki naiv, emberekbe vetett hit után, amelynek elvesztését siratatta, az emberiség jövőjébe vetett bizalomként. Értelmezett múlt után így jelent meg költészetében az értelmezett jövő — a költő motívumainak kiteljesedésével. A kör azonban nem zárt. A költő újból és újból felbontja azt, a súlypontok állandóan változnak, a színek árnyalatai hol sötétebbek, hol egészen derűsek, harsányan kiabálók. Ezért nem egyértelmű a költő üzenete sem a világról. Ellentmondásaiban keresi az egyensúlyt — kifejezésben a telitalálatot. S ha a költő legfőbb erényére kell rámutatni, akkor a lezártágnak eme hiánya az, amire a kritikus elsősorban hivatkozhat.